YUNON–FORS URUSHLARI: KELIB CHIQISH SABABLARI, HARBIY STRATEGIYALAR VA TARIXIY NATIJALAR

Turg‘unaliyeva Mohinur Sohibjon qizi
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
Namangan filiali, Tarix yo’nalishi
2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: **Shamsiddinov Bahodir**
E-mail: shamsiddinovbahodir23@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada miloddan avvalgi 499–479-yillarda Ahamoniylar imperiyasi bilan yunon polislarining bir qismi o‘rtasida yuz bergan ziddiyatlarning siyosiy sabablari, harbiy bosqichlari va tarixiy oqibatlari tadqiq etiladi. Ioniya qo‘zg‘oloni, Marafon, Fermopil, Salamin, Plataeya va Mikale voqealari qiyosiy-tarixiy yondashuvda tahlil qilinadi. Jang maydoni geografiyasi, falanga tuzilishi, flot strategiyasi va polislar o‘rtasidagi ittifoqning urush natijalariga ta’siri ko‘rsatiladi. Gerodot xabarlari zamonaviy tarixshunoslikdagi baholar bilan qiyoslanib, raqamlar va ayrim tafsilotlarga ehtiyotkor yondashish zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: yunon–fors urushlari, Ahamoniylar, Ioniya qo‘zg‘oloni, Marafon, Fermopil, Salamin, Plataeya, Mikale, Gerodot, falanga, harbiy strategiya.

Аннотация

В статье исследуются политические причины, основные этапы и исторические последствия греко-персидских войн конца VI — начала V века до н. э. На основе сравнительно-исторического подхода рассматриваются Ионийское восстание и сражения при Марафоне, Фермопилах, Саламине, Платеях и Микале. Особое внимание уделено влиянию географии, организации войск, морской стратегии и

межполисных союзов на исход противостояния. Сведения Геродота сопоставляются с оценками современной историографии.

Ключевые слова: греко-персидские войны, Ахемениды, Ионийское восстание, Марафон, Фермопилы, Саламин, Платеи, Микале, Геродот, фаланга.

Abstract

This article examines the political origins, principal campaigns, and historical consequences of the Greco-Persian Wars in the late sixth and early fifth centuries BCE. The Ionian Revolt and the battles of Marathon, Thermopylae, Salamis, Plataea, and Mycale are analyzed through a comparative historical approach. Special attention is paid to geography, military organization, naval tactics, and interstate coalitions. Herodotus' narrative is considered alongside modern historical interpretations, with caution regarding ancient troop figures and disputed details.

Keywords: Greco-Persian Wars, Achaemenid Empire, Ionian Revolt, Marathon, Thermopylae, Salamis, Plataea, Mycale, Herodotus, phalanx.

KIRISH (INTRODUCTION)

Yunon–fors urushlari qadimgi O‘rta Yer dengizi va Yaqin Sharq tarixining muhim voqealaridan hisoblanadi. Miloddan avvalgi VI asr ikkinchi yarmida Kir II va uning vorislari davrida Ahamoniylar davlati Kichik Osiyo, Mesopotamiya va boshqa hududlarni qamrab olgan yirik imperiyaga aylandi. Kichik Osiyoning g‘arbiy sohilidagi yunon shaharlari imperiya siyosiy tizimiga qo‘shilishi bilan Egey havzasida mahalliy polislarning manfaatlari va Ahamoniylar boshqaruvining talablari to‘qnashdi. Bunda harbiy-siyosiy raqobat bilan bir qatorda soliq, hokimiyat va dengiz savdo yo‘llari ustidan nazorat masalalari ham ahamiyat kasb etdi [1], [2].

Yunoniston bu davrda yagona davlat bo‘lmay, siyosiy tuzumi va manfaatlari turlicha bo‘lgan mustaqil shahar-davlatlardan iborat edi. Afina va Sparta hamda ularning ittifoqchilari ayrim bosqichlarda birgalikda harakat qilgan bo‘lsalar-da, barcha yunon

polislarining bir xil pozitsiyada bo‘lmaganini inobatga olish zarur. Shuning uchun urushlarni faqat ikki monolit sivilizatsiyaning to‘qnashuvi sifatida talqin qilish tarixiy manzaraning murakkabligini soddalashtirib yuboradi [3], [4].

Tadqiqotning maqsadi — Ioniya qo‘zg‘olonidan miloddan avvalgi 479-yildagi hal qiluvchi to‘qnashuvlargacha bo‘lgan voqealarni izchil tahlil qilish, yunonlar muvaffaqiyatida harbiy taktika va geografik sharoitning o‘rnini aniqlash, shuningdek, urushlarning keyingi siyosiy munosabatlarga ta’sirini baholashdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR (METHODS)

Tadqiqot mavjud yozma manbalar va ilmiy tarixshunoslikka tayanuvchi nazariy-tarixiy tahlil sifatida olib borildi. Asosiy birlamchi manba Gerodotning “Tarix” asarining V–IX kitoblaridir; bu kitoblar Ioniya qo‘zg‘oloni, Ahamoniylar yurishlari, janglar va yunon ittifoqchilari harakatlariga oid batafsil rivoyatlarni jamlagan [1]. Ikkilamchi adabiyot sifatida A. R. Burn va P. Greenning maxsus tadqiqotlari, shuningdek R. Schmitt va C. Tuplinning mavzuga oid ensiklopedik maqolalari jalb etildi [2]–[5].

Ishda tarixiy-xronologik usul voqealarning ketma-ketligini aniqlashga, qiyosiy tahlil esa Marafon, Fermopil va Salamin janglaridagi taktik yechimlarni solishtirishga xizmat qildi. Sabab-oqibat tahlili yordamida Ioniya qo‘zg‘olonining keyingi yurishlarga ta’siri va miloddan avvalgi 479-yildagi g‘alabalarning siyosiy natijalari yoritildi. Manbashunoslik yondashuvi Gerodot keltirgan raqamlar va nutqlarni zamonaviy tadqiqotlar bilan bir xil darajada ishonchli fakt sifatida qabul qilmasdan, ularning yozilish kontekstini inobatga olishni talab etadi.

NATIJALAR (RESULTS)

Ioniya qo‘zg‘oloni (miloddan avvalgi 499–494-yillar). Kichik Osiyodagi yunon shaharlarining Ahamoniylar hukmronligiga qarshi harakati kengroq nizoning muhim boshlang‘ich bosqichi bo‘ldi. Afina va Eretriya qo‘zg‘olonchilarga ko‘maklashdi. Miloddan avvalgi 498-yilda Sardga qilingan yurish va shahar qismlarining yong‘inga uchrashi Doro I uchun Egey havzasidagi siyosiy vaziyatni qayta nazoratga olish masalasini

keskinlashtirdi. Miloddan avvalgi 494-yilda qo‘zg‘olonning bostirilishi Fors davlatining sohil hududlaridagi hukmronligini saqlagan bo‘lsa-da, yunon polislariga qarshi keyingi yurishlar uchun zamin yaratdi [1], [2].

Marafon jangi (miloddan avvalgi 490-yil). Doro I yuborgan ekspeditsiya Datis va Artafern boshchiligida Egey dengizi orqali harakat qildi. Eretriyaga zarba berilgach, fors kuchlari Attikadagi Marafon tekisligiga tushdi. Afina va Plataeya jangchilari ishtirokidagi yunon qo‘shinlari og‘ir qurollangan piyodalar safidan samarali foydalanib, jangda g‘alaba qozondi. Miltiadning roli manbalarda alohida qayd etilgan. Ushbu natija Fors imperiyasining butunlay zaiflashganini anglatmagan, ammo Afina siyosiy obro‘sini va mustaqil qarshilik ko‘rsatish imkoniyatiga ishonchni kuchaytirgan [1], [3].

Kserks I yurishi va Fermopil (miloddan avvalgi 480-yil). Doro I vafotidan so‘ng taxtga chiqqan Kserks I quruqlik va dengiz kuchlarini birlashtirgan yirik yurishni tashkil etdi. Yunon ittifoqchilari fors yurishini to‘xtatish uchun tor o‘tish joylari va dengiz yo‘laklarini himoya qilish strategiyasini tanladilar. Fermopil darasida Sparta podshosi Leonid boshchiligidagi mudofaa kuchlari qarshilik ko‘rsatdi. Fors qo‘shinlari aylanma tog‘ yo‘lidan foydalanib yunon pozitsiyasining orqa tomoniga o‘tgach, mudofaa yorib o‘tildi. Jang forslar foydasiga yakunlandi, biroq uning harbiy-historik ahamiyati tor joyda son ustunligini cheklash imkoniyatini ko‘rsatganida namoyon bo‘ladi [1], [2].

Salamin dengiz jangi (miloddan avvalgi 480-yil). Forslarning quruqlikdagi ilgarilashi sharoitida yunon floti Salamin yaqinidagi bo‘g‘ozda jang olib bordi. Afina arbobi Femistokl tor suv hududida qarshi tomonning yirikroq flotiga manevr erkinligini cheklashga intildi. Yunonlarning g‘alabasi Fors floti imkoniyatlariga sezilarli zarba berdi va yurishning keyingi borishini o‘zgartirdi. Biroq bu natija urushlarning shu zahoti tugaganini anglatmaydi: quruqlikdagi qarama-qarshilik keyingi yilda ham davom etdi [1], [5].

Plataeya va Mikale (miloddan avvalgi 479-yil). Plataeya yaqinida birlashgan yunon kuchlari Forsning quruqlikdagi qo‘shinini mag‘lubiyatga uchratdi. O‘sha yili Kichik Osiyo

sohillaridagi Mikale atrofida ham yunon kuchlari muvaffaqiyatga erishdi. Ushbu janglar Kserks yurishining siyosiy-harbiy maqsadlari amalga oshmay qolganini ko‘rsatdi va Egey hududidagi kuchlar nisbatini yangicha bosqichga olib chiqdi. Shunga qaramay, Ahamoniylar davlati bilan yunon polislarining munosabatlari, jumladan raqobat va diplomatik aloqalar, keyingi o‘n yilliklarda ham davom etdi [1], [3], [4].

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Janglar natijasini qiyoslash shuni ko‘rsatadiki, yunonlar muvaffaqiyati faqat qarshi tomonning xatolari yoki birgina qurol turining ustunligi bilan izohlanmaydi. Marafonda og‘ir qurollangan goplitlarning falanga tuzilishi, piyoda qo‘shinining uyushqoqligi va taktik tashabbus ahamiyatli bo‘lgan. Fermopilda tog‘li hududning torligi mudofaaga imkon yaratgan, ammo aylanma yo‘lning qo‘lga olinishi geografik ustunlikning ham chegarasi borligini ko‘rsatgan. Salamin jangida esa suv yo‘llarining torligi va flotning o‘zaro muvofiqlashtirilgan harakati strategik natijani belgilagan omillar qatorida turadi [2], [3], [5].

Ittifoqchilik ham hal qiluvchi omillardan biridir. Afina kuchli flotni tashkil etishda, Sparta esa quruqlikdagi qo‘shinlar boshqaruvida muhim o‘rin tutdi. Biroq polislarning siyosiy manfaatlari bir xil bo‘lmagan: urush davridagi kelishuvlar barqaror yagona davlat tuzilganini anglatmaydi. Aksincha, keyingi davrda Afina dengiz siyosiy ta’sirining ortishi boshqa yunon polislarining ham raqobatini kuchaytirdi. Shu sababli yunon–fors urushlari natijasini keyinchalik yuz bergan siyosiy siljishlar bilan bog‘liq holda, ammo ularni bitta bevosita sababga keltirib qo‘ymasdan baholash lozim [3], [4].

Gerodot xabarlari ushbu davrni tiklashda asosiy ahamiyatga ega. Ammo uning tasvirida og‘zaki xotira, ma’naviy-siyosiy baholash va adabiy bayon unsurlari ham mavjud. Ayniqsa, qo‘shinlar soni, ayrim dialoglar va muayyan voqealarning tafsilotlari mustaqil tekshiruvga muhtoj. Tadqiqotda shuning uchun qadimgi manba xabarlarining mavjudligini ularning so‘zsiz faktik aniqligi bilan tenglashtirmaslik tamoyili qo‘llanildi [1]–[3].

Urushlardan keyin Afina va uning ittifoqchilari Egey bo‘ylab faolroq harakat qilishi uchun sharoit paydo bo‘ldi. Bu jarayon iqtisodiy va madaniy taraqqiyot uchun muayyan imkoniyatlar yaratgan bo‘lsa-da, yunon san’ati, falsafasi yoki me’morchiligining barcha yutuqlarini faqat harbiy g‘alabalarning mahsuli deb hisoblash ilmiy jihatdan to‘g‘ri bo‘lmaydi. Madaniy rivojlanish avvaldan davom etayotgan ichki ijtimoiy jarayonlar bilan ham bog‘liq edi [3].

XULOSA (CONCLUSION)

Yunon–fors urushlarining kelib chiqishida Ahamoniylar davlatining Egey havzasidagi siyosiy mavqeyini mustahkamlashga intilishi, Ioniya shaharlarining mustaqillik harakatlari va yunon polislarining o‘z manfaatlarini himoya qilishi o‘zaro tutashdi. Ioniya qo‘zg‘oloni bu ziddiyatning ochiq harbiy bosqichga o‘tishida muhim rol o‘ynadi.

Marafon, Fermopil, Salamin, Plataeya va Mikale janglarining qiyosiy tahlili qo‘shin soni bilan bir qatorda tashkilotchilik, jang maydoni sharoiti, taktik qaror va ittifoqchilar hamkorligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini ko‘rsatdi. Ayniqsa, Salamin va 479-yildagi janglar Fors yurishining strategik maqsadlarini izdan chiqardi.

Mazkur urushlar qadimgi yunon polislarining siyosiy mavqeiga va keyingi Egey munosabatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Ularning tarixiy ahamiyatini ilmiy baholashda Gerodot ma’lumotlarini zamonaviy tadqiqotlar bilan qiyoslab, bahsli sonlar va rivoyatlardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gerodot. Tarix (Histories). V–IX kitoblar. Qadimgi yunon tarixiy manbasi.

2. Burn, A. R. Persia and the Greeks: The Defence of the West, c. 546–478 B.C. 2nd ed. London, 1984.

3. Green, P. The Greco-Persian Wars. Berkeley: University of California Press, 1996.

4. Schmitt, R. “Greece i. Greco-Persian Political Relations.” Encyclopaedia Iranica, 2002.

5. Tuplin, C. J. “Salamis.” Encyclopaedia Iranica, 2006.

6. Gulbaxor, M., & Bahodir, S. (2025). TIL O ‘RGANISHDA CHATGPT, TARJIMA TIZIMLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI. TADQIQOTLAR, 76(3), 17-21.

7. Muzaffar, G., & Bahodir, S. (2025). INSON ORGANIZMIDA UCHRAYDIGAN ICHKI KASALIKLAR. TADQIQOTLAR, 76(2), 71-74.

8. Bakhodir, S., & Dilshoda, R. (2025). EASTERN THINKERS OF THE ERA OF THE FIRST RENAISSANCE. Global Science Review, 8(1), 682-687.

9. Zebo, N., & Bahodir, S. (2025). O ‘RTA ASRLARDA ANGLIYA (V-XV ASRLAR). Global Science Review, 11(1), 85-90.

10. Шамсиддинов, Б., & Гуламов, М. (2023). ЛОГИЧЕСКИЕ СООТНОШЕНИЯ ФИЛОСОФИИ С ЛИТЕРАТУРОЙ. Oriental Art and Culture, 4(3), 332-335.

11. Shamsiddinov, B. J., & Jakbaraliyva, Z. (2022). Scientific and Empirical Relations of Philosophy and Literature. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 7, 70-73.

12. Abdullaev, U. B., & Shamshiddinov, B. (2024). O ‘RTA ASRLAR YOZMA MANBALARIDAGI ETNIK NOMLAR. Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar, 1(1).

13. Шамсиддинов, Б. Ж., & Жакбаралиева, З. О. (2022). АБУ АЛИ ИБН СИНО ТИББИЙ ТАРБИЯ ХУСУСИДА. Oriental Art and Culture, 3(2), 670-674.

14. Shamsiddinov, B. (2022). The importance of supporting innovative activities of entrepreneurs in uzbekistan. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071, 11(11), 165-170.

15. Шамсиддинов, Б. Ж. (2023). МАМЛАКАТИМИЗ МИЛЛИЙ ЮКСАЛИШНИНГ ИЖТИМОИЙФАЛСАФИЙ АСОСЛАРИ. Oriental Art and Culture, 4(5), 345-350.

16. Шамсиддинов, Б. (2020). Тарбия жараёнида шар мутафаккирларининг қ педагогик ва психологик қарашлари. In Актуальные вопросы развития современного общества, экономики и профессионального образования (pp. 268-271). Российский государственный профессионально-педагогический университет.

17. Shamsiddinov, B. B. DINSHUNOSLIKNING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI.

18. Shamsiddinov, B. B. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.

19. YANGI, V. T. V. M., & YONDASHUVLARI, T. H. OZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TALIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI “ZAMONAVIY JAHON TARIXSHUNOSLIGIDA FARG’ONA.

20. YANGI, V. T. V. M., & YONDASHUVLARI, T. H. OZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TALIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI “ZAMONAVIY JAHON TARIXSHUNOSLIGIDA FARG’ONA.

21. Shamsiddinov, B. B. DINSHUNOSLIKNING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI.

22. Shamsiddinov, B. B. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.

23. Shamsiddinov, B. M. U. (2026, June). HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC FEATURES OF POTTERY-RELATED RITUALS IN THE FERGANA VALLEY. In *International Conference Platform* (No. 6, pp. 135-143).

24. Ruxshona, A., & Bahodir, S. (2026). IS’HOQXON IBRATNING MA’RIFATPARVARLIK FAOLIYATI VA ILMIY MEROSI. Ustozlar uchun, 104(1), 284-292.

25. Bahodir, S. (2026). TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIMINI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O ‘RNI VA AHAMIYATI. Лучшие интеллектуальные исследования, 78(1), 496-510.

26. Bahodir, S. (2026). ZAMON TANLAMAS TRAGEDIYA: SOFOKLNING “SHOH EDIP” ASARIDA TAQDIR, BILISH VA INSON MAS’ULIYATI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 79(2), 274-279.

27. Farangizbegim, S., & Bahodir, S. (2026). QADIMGI HINDISTON SIVILIZATSIYASI: SHAKLLANISHI, TARAQQIYOT BOSQICHLARI VA JAHON TARIXIDAGI O ‘RNI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 79(2), 267-273.

28. Farangizbegim, S., & Bahodir, S. (2026). 1918–1939-YILLARDA GERMANIYA: VEYMAR RESPUBLIKASIDAN NATSISTLAR DIKTATURASIGACHA. Ta'lim

innovatsiyasi va integratsiyasi, 79(2), 254-266.

29. Farangizbegim, S., & Bahodir, S. (2026). ARAB XALIFALIGI TARIXI (NARSHAXIYNING “BUXORO TARIXI” ASARI MISOLIDA). Ustozlar uchun, 105(1), 306-318.

30. Farangizbegim, S., & Bahodir, S. (2026). IJTIMOIY SIYOSAT VA UNING AMALGA OSHIRILISH BOSQICHLARI. Лучшие интеллектуальные исследования, 78(1), 482-495.